

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 11 · OKTOBER 1973

Takt, tone og tiltale

Når man vil tiltale et andet menneske, må man – bevidst eller ubevidst – træffe et valg mellem de to tiltalestedord *du* og *De*. Denne valgmulighed er ikke i sig selv noget særligt for tiltalestedordene: næsten alting kan jo udtrykkes på mere end én måde, og man står derfor over for et valg mellem forskellige udtryksmåder så godt som hver gang man skal meddele sig sprogligt. Der er heller ikke noget enestående i at man ikke kan vælge efter forogdtbefindende men må følge visse regler: et par bøjningsformer som *han* og *ham* kan jo heller ikke bruges i flæng, men skal anvendes i overensstemmelse med den regel der siger at *han* bruges som grundled (fx *han kommer snart*), mens *ham* bl. a. bruges som genstandsled (fx *jeg mødte ham*).

Det specielle for *du* og *De* er derimod at de regler man følger, når man skal beslutte sig for det ene eller det andet af de to ord, er af en særlig art. I modsætning til tilfældet med *han* og *ham*, hvor brugen af de to ordformer følger den ovenfor nævnte sproglige (grammatiske) regel, er det der afgør om man skal bruge *du* eller *De*, nemlig et kompliceret samspil af udenomssproglige forhold som hvem den talende og den tiltalte er (deres alder, køn, stilling osv.), hvordan deres indbyrdes forhold er (hvor godt de kender hinanden, om de er i familie med hinanden osv.), og hvor når samtalen finder sted (på et offentligt kontor, på en servicestation, ved en personalefest, i et vejkruds efter et trafikuheld osv.).

Reglerne for brugen af *du* og *De* er altså lige så lidt sproglige som fx følgende regel (fra en bog om skik og brug) om anvendelsen af kniv og gaffel: »Salat bør ikke skæres med en kniv, men med gafflens side«; og det er da heller ikke urimeligt at betragte spørgsmålet om *du* og *De* som et etikettespørgsmål snarere end som et rent sprogligt spørgsmål.

Dets karakter af etikettespørgsmål kommer klarere frem når man ser på hvilke konsekvenser det har at bryde reglerne. Det kan være slemt nok at tilsidesætte en sproglig regel (fx ved at sige *Peter og mig kommer snart*), for derved udsætter man sig for at blive betragtet som sprogligt uformulende eller udannet; men forbryder man sig mod reglerne for brugen af *du*

og *De*, risikerer man ikke alene at blive anset for at være anmassende eller ubehøvlet (hvis man bruger *du* hvor den tiltalte forventer et *De*) eller for at være overdrevent formel eller fin på den (hvis man bruger *De* hvor den tiltalte forventer et *du*), men man løber samtidig en alvorlig risiko for at fornærme eller krænke den man taler til. Konsekvenserne er altså af samme art som dem en herre udsætter sig for ved at skåle med andre før han skåler med sin borddame – eller ved at kysse en dames hånd i fri luft («Håndkys bør kun finde sted indendørs, ikke i fri luft, på gaden etc.«. Vor tids skik og brug, 1965).

Når man har gjort sig klart at spørgsmålet om hvornår man skal bruge hvilket tiltalestedord over for hvem, først og fremmest er et spørgsmål om takt og tone eller om en høflighedskonvention, er det lidt lettere at forstå de ændringer som brugen af tiltaleord i tidens løb har undergået. Reglerne for takt og tone afspejler jo i særlig tydelig grad en periodes samfundsforhold, og ændringer i samfundsforholdene lader sig derfor aflæse i tilsvarende (som oftest noget forsinkede) ændringer i de love for menneskelig omgang som rummes i etikettereglerne. Det er en følge af dette at mange etiketteregler som før i tiden har været absolut indiskutable, i dag anses for helt antikverede (eksempler på sådanne regler findes til overflod i Emma Gads bog *Takt og Tone* fra 1918).

Når derfor stedordene *I*, *han* og *hun* for et par århundreder siden blev brugt til at give udtryk for den yderste agtelse og underdanighed, mens de i dag er helt ubrugelige som tiltaleord til en enkelt person (medmindre man da bevidst tilstræber at gøre et gammeldags, spøgende eller uforskammet indtryk), må det ses på baggrund af høflighedskonventioners begrænsede levetid. Og når udviklingen i de sidste par år klart er gået i retning af en udvidet brug af *du* på *De*'s bekostning, må det ses i sammenhæng med nutidens mindre tvungne og formelle omgangsformer i almindelighed, og med det forhold at de sociale skel mellem de forskellige befolkningsgrupper nu er mindre skarpe end tidligere – eller at det i hvert fald ikke mere er god tone (atter en etiketteregel) at *v i s e* at man tillægger det nogen betydning om folk hører til på det ene eller det andet trin af den sociale rangstige.

Det er en umiddelbar forudsætning for at ét ord overhovedet kan brede sig på et andet ords bekostning, at de to ord betyder nogenlunde det samme. Sammenligner man vor tids *du* og *De* med tidligere tiders *du* og *De*, viser det sig da også at de to tiltaleords »betydning« på et vigtigt punkt har nærmet sig hinanden.

Det var karakteristisk for de to tiltalestedord før i tiden at de havde en tydelig dobbeltfunktion: de kunne enten bruges gensidigt (dvs. i et *du-du*-forhold eller i et *De-De*-forhold), eller de kunne bruges ensidigt (dvs. *du* den ene vej og *De* den anden vej). For den gensidige og ensidige brug af ordene gjaldt da følgende (stærkt forenklede) regler: det gensidige

du og *De* blev brugt mellem ligestillede, således at *du* anvendtes på de lavere trin af rangstigen (fx mellem bønder, arbejdere og menige soldater), og *De* anvendtes i samtale mellem personer fra de højere lag. Den ensidige brug af ordene forekom når personer fra forskellige sociale lag talte sammen, idet *du* blev brugt i tiltale fra den højerestillede til den laverestillede, mens *De* (eller titel) blev brugt når den laverestillede tiltalte den højerestillede. Det vidner om udbredelsen af den ensidige tiltaleform at kongen til og med Frederik VII (1848–1863) tiltalte alle undersåtter med *du* (skriftligt har dette *du* levet videre i reskripter til ministrene helt indtil dronning Margrethes tronbestigelse i 1972), at menige soldater indtil 1863 blev tiltalt med *du* af deres foresatte, og at det først så sent som i 1907 blev bestemt at straffefanger ikke længere skulle tituleres *du* men *De*.

I dag er så godt som ethvert spor af den ensidige brug af tiltalestedordene mellem voksne forsvundet, og som en følge heraf er *du* og *De* blevet befriet for de biklange af henholdsvis nedladdenhed og underdanighed som tidligere lå i ordene. Dermed er de to ords »betydning« nærmest så meget til hinanden at de kan konkurrere på nogenlunde lige fod om sprogbrugernes gunst.

Du har indtil nu bedst formået at hævde sig i denne konkurrence: Gallup- og Observa-undersøgelser i Berlingske Tidende og Morgenavisen Jyllands-Posten viser klart flertal for *du*, det københavnske formiddagsblad B. T. skriver nu *du* til sine læsere, og i annoncer (såvel fra offentlige myndigheder som fra private firmaer) og reklamer benyttes i stigende grad *du* mod tidligere *De*. Grunden hertil skal søges i de positive værdiforestillinger der er knyttet til ordet *du*. Det er jo en udbredt opfattelse at *du* er et uhøjtideligt, fortroligt, demokratisk ligeud-ad-landevejen-ord, og det må være på grund af disse positive biklange ved ordet at så mange sprogbrugere foretrækker *du* fremfor *De*.

De positive biklange ved *du* er imidlertid kun til stede i kraft af modsætningen til de negative værdiforestillinger der er knyttet til *De* (som jo i almindeligt omdømme går for at være et stift, formelt, lidt aristokratisk tre-skridt-fra-livet-ord), og biklangene er altså i den grad afhængige af *De*'s eksistens at de ikke vil kunne bevares i et system hvor *du* er det enerådende tiltalestedord. Man må således forudse at *du*'s præg af fortrolighed, demokrati osv. vil blive mindre og mindre fremtrædende i takt med at *De* trænges tilbage, og at dette præg vil være forsvundet den dag *De* ikke længere bruges. Spørgsmålet om *du* og *De* drejer sig altså ikke bare om at fjerne ét ord og bruge et andet i stedet, men er snarere et spørgsmål om at lade begge de eksisterende tiltalestedord erstatte af et tredje. At vi så af praktiske grunde sandsynligvis vil vælge at skrive og udtale dette ny tiltaleord *du* [du], må man prøve at se bort fra; for det vil under alle omstændigheder være et helt andet *du* end det vi kender i dag.

Henrik Galberg Jacobsen